

Ομιλία του Βασίλη Καρδάση, Καθηγητή του Πανεπιστημίου Κρήτης

Η γυναίκα των Καλαβρύτων

«Ένα γύρο όλες οι γυναίκες αυτοσχεδιάζουν και μοιρολογούν. Ακούς: Γιάννη μου, Σωτήρη μου, Νίκο μου, Γιώργη μου, Δημήτρη μου, Θανάση μου, Χρήστο μου, παιδιά μου, πατέρα μου, αδελφούλη μου, όλα τ' αντρικά ονόματα ανακατωμένα.

.....

Τα δάκρυστά μου έχουν σταματήσει. Τα μάτια μου τα νιώθω να αγριεύουν. Μπήγω τα νύχια μου στα μπράτσα μου και με πονάνε. Οι φωνές τους μου τρυπούν την καρδιά. Βουλώνω τ' αφτιά μου, να μην ακούω. Αχ! Ας ήταν να ησυχάσουν, να ηρεμήσουμε. Ας μπορούσα να φύγω. Να μη βλέπω και να μην ακούω τίποτα. Πότε θα τελειώσει αυτός ο εφιάλτης; Πότε θα ξημερώσει; Τι θα γίνουμε τόσα γυναικόπαιδα; Πώς ν' αντέξεις μια τέτοια συμφορά; Από πού θ' αντλήσουμε μια στάλα ελπίδα».

Όσα χρόνια κι αν περάσουν κι ας μην συνδέσαι άμεσα με το γεγονός της σφαγής των Καλαβρύτων, η σπαρακτικότητα της αφήγησης σε καθηλώνει, σε πνίγει, σε συνθλίβει. Η ένταση των στιγμών που βιώνουν οι ζωντανές, η απόγνωση από την ανείπωτη τραγωδία, η εξαφάνιση της λογικής.

Ένας κόσμος που προπολεμικά απολάμβανε την αγλύ του Μεσοπολέμου σε ένα ημιαστικό, όσο και συντηρητικό περιβάλλον μιας όμορφης πόλης. Τα Καλάβρυτα που ευνοήθηκαν από την ιστορία, με την έκδηλη περηφάνια της πρωτοκαθεδρίας στον Αγώνα της απελευθέρωσης. Η πόλη που άσκησε μεστά το εμπόριο με τη Δύση, ήδη από την περίοδο της β' ενετοκρατίας. Ο κόσμος της κτηνοτροφικής παραγωγής και ο κόσμος των υπηρεσιών που απολάμβανε ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο. Το μαρτυρούν τα ταξί και τα ξενοδοχεία, ο «Χελμός», το «Παλλάς», ο «Παράδεισος» και το «Άνεσις» για τους επισκέπτες του καλοκαιριού κυρίως, τα καφενεία και τα ζαχαροπλαστεία για τις οικογένειες και τους άντρες να συζητάνε τα πολιτικά και να ανησυχούν για τον πόλεμο και την ειρήνη και βέβαια την πιτσιρικάρια που έτρεχε ξέγνοιαστη πέρα δώθε για παιχνίδι.

Και άναψε ο πόλεμος και ήρθαν οι κατακτητές Ιταλοί. Σπιτώθηκαν στα σπίτια των Καλαβρυτινών, εκμεταλλεύτηκαν τη νοικοκυροσύνη τους, βίασαν το βίος τους. Έδειξε υπομονή ο πληθυσμός, οι Ιταλοί δεν ήταν Γερμανοί, κάτι κλεψιές, κάτι προσβλητικά πειράγματα σε γυναίκες, μικρολωποδύτες δηλαδή. Αλλά το υπέβαλε υπόρρητα και το αντάρτικο που φούντωνε στη γειτονιά της πόλης. Ο ενθουσιασμός της συμμετοχής στην αντίσταση κατέλαβε για τα καλά τα Καλάβρυτα. Ιδιαίτερα τα νέα παιδιά, πάντοτε πιο ριζοσπαστικά, πιο ατίθασα στελέχωσαν τις γραμμές της ΕΠΟΝ και του εφεδρικού ΕΛΑΣ. Είναι τυχαίο που τα παιδιά του Παπανδρέου του προέδρου της κοινότητας, αλλά κι ο γιος του γυμνασιάρχη του Οικονόμου ήταν στο αντάρτικο; Κι ο Δημήτρης ο Μίχος, ο Διοικητής του ΕΛΑΣ, κι αυτός από τους Λαπαναγούς, εκεί δίπλα, με κουμπαριές και συγγένειες μέσα στην πόλη; Η ευρύτερη περιοχή, ανέπνεε άρωμα ελευθερίας, το αντάρτικο είχε φουντώσει στη δασώδη έκταση με τις χαράδρες και τα υψώματα.

Όλα αλλάξαν τόσο γρήγορα και δραματικά μετά τη συνθηκολόγηση των Ιταλών στις 8 Σεπτεμβρίου του 1943, οπότε η κατοχή πέρασε ολοκληρωτικά στα χέρια των

Γερμανών. Για το τι θα επακολουθούσε και ποια θα ήταν η στάση τους έδωσαν προμήνυμα αμέσως, με τον απαγχονισμό του Ντίνου Παυλόπουλου, του 17χρονου Επονίτη, μπροστά στα μάτια των άναυδων Καλαβρυτινών. Τον κρέμασαν στον πλάτανο, ερέθισαν το άλογο που τον είχαν ανεβάσει, το παιδί κούνησε ζωηρά τα πόδια του και έσβησε. Στις 9 Δεκεμβρίου του 1943 εισήλθαν στα Καλάβρυτα οι Γερμανοί. Χιλιάδες Γερμανοί, άγριοι και οπλισμένοι, ήρθαν να εκδικηθούν για τους στρατιώτες τους που χάθηκαν μετά τη μάχη της Κερπινής, στον πόλεμο με τους αντάρτες. Ήρθαν για να εκκαθαρίσουν την περιοχή από τους «συμμορίτες» όπως τους αποκαλούν σε επίσημα έγγραφα, ήρθαν για να τιμωρήσουν, όσους πίστευαν ότι εμπλέκονται σε αντιστασιακή δράση, όσους δεν ήταν μαζί τους θα προσέθετα. Μέσα σε λίγο διάστημα καταφέρνουν να αναπτύξουν ικανό δίκτυο πληροφοριοδοτών. Οι τελευταίοι υποδεικνύουν ανθρώπους με ονόματα, προδίδουν σχέσεις, προσφέρουν επιχειρήματα στους Γερμανούς.

Στη θέα των κατακτητών ο κόσμος, οι οικογένειες ήξεραν ότι το κακό παραμόνευε. Στις 13 Δεκεμβρίου, ένα παγωμένο και ομιχλώδες πρωινό, οι καμπάνες κτύπησαν καλώντας τις οικογένειες να μαζευτούν στο Σχολείο. Εκεί που είναι για τα παιδιά, για να μαθαίνουν γράμματα, για να γίνουν καλοί και μορφωμένοι άνθρωποι. Γιατί τους κουβαλούν στο Σχολείο; Δεν είναι για καλό. Και τους ξεχωρίζουν. Από εδώ οι γυναίκες με τα μικρά, από εκεί οι άντρες με τα μεγαλύτερα αγόρια. Γιατί τους ξεχωρίζουν;

Σε λίγο καίγεται η πόλη, φωτιά και καπνοί πνίγουν τις γυναίκες. Καταφέρνουν να πεταχτούν έξω, από πόρτες και παράθυρα. Ποδοπατιούνται για να προλάβουν, να σωθούν. Ώσπου ανυποψίαστες μανάδες που τρέχουν να γλυτώσουν τα σπίτια τους από τη φωτιά και να κρυφτούν από το μένος των κατακτητών, λαβαίνουν την τρομερή είδηση. «Χαθήκανε οι άντρες! Στη λάκα του Καπή!» Μετακινούνται ασυναίσθητα, αλαφιασμένες, χωρίς ορθοφροσύνη, με τη λιγοστή ελπίδα μέσα τους ότι το μίσος για τον άνθρωπο δεν περισσεύει, ότι κι οι Γερμανοί έχουν οικογένειες, έχουν παιδιά. Το θέαμα που αντικρίζουν είναι σκηνικό από την κόλαση. Μεσ στο αίμα εκατοντάδες κατακρεουργημένοι άντρες και παλικάρια, σύζυγοι, αδέρφια, πατεράδες, παιδιά. Διαμελισμένα κορμιά από τη χαριστική βολή, ποιον αγαπημένο ν' αναγνωρίσεις; Μια εικόνα που ορίζεται από την αγριότητα του φασισμού, που καταπατά κάθε ίχνος λογικής, που θα σημαδέψει τη ζωή τους για πάντα.

Κλάματα και βουητά από φωνές, «πού είναι ο δικός μου, μην είδες το παιδί μου, βρήκες τον πατέρα μου;». Ο φόνος του πολιτισμού των ανθρώπων, ένα μαζικό έγκλημα σε βάρος αθώων. Μοιρολόγια που εκφέρονται σχεδόν αυτόματα, απότοκα μιας πανάρχαιης παράδοσης για τη συνοδεία των χαμένων. Οι γυναίκες ασύνειδα και παρανοϊκά, ποιος θα περίμενε ορθολογισμό και αισθήματα τούτη την ώρα, συγκροτούν έναν χορό αρχαίας τραγωδίας. Όλες κορυφαίες! Ξαφνικά σχεδόν όλες επιδεικνύουν ένα τεράστιο εσωτερικό σθένος, μια αξεπέραστη αυτογνωσία εγκαρτέρησης.

Να κλείσουν τα μάτια των δικών τους, έτσι δεν ορίζει η παράδοση της ταφής; Ούτε αυτό είναι κατορθωτό! Οι άνθρωποι έχουν παγώσει! Να προλάβουν τη νύχτα, θα 'ρθουν τ' αγρίμια, και είναι αμαρτία να χυμήξουν πάνω στους αγαπημένους νεκρούς τους. Κι αυτό όμως δεν είναι εύκολο. Με κουτάλια, με πηρούνια, με σκεπάρνια, με σκαλιστήρια, με ξύλα που βρίσκονται στα μισοκαμένα σπίτια, αλλά και με τα παγωμένα χέρια τους κάποιες σκάβουν αβαθείς λάκκους στον χώρο της τραγωδίας.

Άλλες, οι περισσότερες, θα χρησιμοποιήσουν τις κουβέρτες για να μεταφέρουν τα πτώματα στο νεκροταφείο. Ένας δρόμος του μαρτυρίου που συνδέει το θυσιαστήριο με το νεκροταφείο θα μείνει χαραγμένος στην αιωνιότητα, όπου γυναίκες και μικρά παιδιά σέρνουν πάνω σε κουβέρτες και παλτά τους σκοτωμένους τους. Νομίζω, ας μου επιτραπεί, ότι αυτή η σκηνή, έτσι όπως την έχουν αφηγηθεί δεκάδες γυναίκες κι όπως αποτυπώνεται στη γλυπτή εικαστική σύνθεση στο προαύλιο του Σχολείου, συγκροτεί το μέγεθος της καταστροφής, αλλά εξίσου και το μεγαλείο της αξιοπρέπειας των γυναικών. «Πρέπει να θάψουμε τους νεκρούς». Και μια απaráμιλλη αλληλεγγύη αναμεταξύ τους. Να βοηθήσουν όσες έχουν περισσότερους νεκρούς, αφού πρώτα θάψουν τους δικούς τους. Γιατί μπρος στο δράμα του αποτρόπαιου εγκλήματος που διεπράχθη, παραμερίζεται η ατομικότητα, ο χαμός κι ο θρήνος είναι κοινός για όλες. Ποια είναι άραγε η πιο δυστυχισμένη; Όλες έμειναν μ' αδειανά τα χέρια. Χωρίς εξόδιο ακολουθία, χωρίς την τήρηση πατροπαράδοτων εθίμων που χαρακτηρίζουν την ταφή στα χριστιανικά ήθη, όλες από κοινού πρέπει να ρίξουν την αυλαία του ενταφιασμού.

Η διαδικασία της ταφής των δικών τους ανθρώπων θα αποτελέσει μια κορυφαία πράξη γυναικείας χειραφέτησης που θα σημαδέψει το συλλογικό είναι. «Εγώ θα τρέχω τώρα, μάνα και πατέρας μαζί, στις στράτες που εκείνος διάβαινε», ομολογεί με εμπιστοσύνη στον εαυτό της μια νεαρή χήρα γυναίκα. Και μια άλλη «με βοήθησαν κάποιες γυναίκες και τον μετέφερα δίπλα στα σκοτωμένα παιδιά μου. Κάθισα πλάι τους και σκεφτόμουν, αν έπρεπε να μείνω μαζί τους ή να γυρίσω κοντά στα μικρότερα μου. Η ζυγαριά του μυαλού μου έγειρε προς τη ζωή. Άφησα τους νεκρούς μου, πήρα απ' το χέρι το κοριτσάκι μου και με γρήγορο βήμα άρχισα να τρέχω προς το βάλτο, που είχα αφήσει τ' άλλα παιδιά μου». Αλλά και τα κορίτσια και τα μικρά αγόρια θα αναγκαστούν μέσα στις τρομακτικές συνθήκες της ομαδικής απώλειας των δικών τους, να σκληρύνουν τις καρδιές τους, να χειραγωγήσουν τον ψυχισμό τους. «Οι πεθαμένοι με τους πεθαμένους και οι ζωντανοί με τους ζωντανούς» θα ψελλίσει ένα κοριτσάκι, που θα ικανοποιήσει την πείνα του με το ματωμένο καρβέλι που βρήκε δίπλα στον νεκρό πατέρα του.

Η επόμενη μέρα που ξημερώνει, και οι άλλες μέρες που θ' ακολουθήσουν θα είναι εξίσου σκληρές και αδίστακτες. Στην καμένη πόλη δεν υπάρχει μέρος ν' ακουμπήσουν τον πόνο τους. Σπίτια να στεγάσουν το πένθος τους δεν έχουν, τα ρήμαξε η φωτιά. Στα αποκαΐδια ψάχνουν να βρουν χρειαζόμενα αντικείμενα για να αυτοσυντηρηθούν. Τα πρόσωπα θα ντύσουν με μαύρες μαντίλες, που δεν θα τις αποχωριστούν ποτέ πια, έτσι που να αποτυπώνεται στο διηνεκές ο αδυσώπητος θρήνος. «Μέρες και νύχτες, μήνες και χρόνια, μοιρολόγαγε η μάνα μου», λέει μια νεαρή τότε κοπέλα. Όσες μπορούν, θα μεταβούν προσωρινά σε συγγενείς και φίλους γειτονικών χωριών, με φόβο και αγωνία από τους Γερμανούς, μόνο για να βρουν τα ελάχιστα της διατροφής. Και είναι κατοχή.

Ας επιμείνουμε λίγο στην επόμενη μέρα. Οι Γερμανοί δεν θα δείξουν την παραμικρή επιείκεια προς τις κατεστραμμένες γυναίκες. Θα αποκλείσουν τη γραμμή του Οδοντωτού από την Κερπινή προς τα Καλάβρυτα, για να παρεμποδίσουν και να ελέγξουν έτσι, τον ανεφοδιασμό των χαροκαμένων με τα τρόφιμα που στέλνει προς διανομή το παράρτημα του Ερυθρού Σταυρού. Ούτε λόγος για χρήματα, και να τα διέθεταν, είχαν χάσει τόσο την αξία τους στη διάρκεια της κατοχής, που δεν θα ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικά. Τι ν' αγοράσουν κι από πού άλλωστε; Τα μαγαζιά καταστράφηκαν αφού λεηλατήθηκαν. Ζώα που να παρέχουν αγαθά διατροφής, είχαν

απομείνει ελάχιστα, όσα δεν βρήκαν οι Γερμανοί στις στάνες, στην αρπαγή που διέπραξαν. Οι ανάγκες της ένδυσης στην καρδιά του χειμώνα είχαν πολλαπλασιαστεί, τις αντιμετώπισαν με στενότητα από τις παροχές του Ερυθρού Σταυρού και των κατοίκων των διπλανών χωριών.

Κι όμως. Επέζησαν, αναμετρήθηκαν με τον χρόνο και τη μνήμη, ανέθρεψαν τα μικρά τους, ξανάφτιαξαν το νοικοκυριό τους, παραβίασαν τη μοίρα που τους επιφύλαξε ο ναζισμός. Το Σχολείο ξαναλειτούργησε στο ίδιο μέρος, εκεί που παίχτηκε το δράμα του αποχωρισμού των ζωντανών από τους νεκρούς. Κι αυτό ένα δείγμα της ισχυρής συλλογικής βούλησης να συγκρουστούν με την τραγωδία της σιωπής καθ' εαυτήν και να νικήσουν.

Ένα αμείλικτο για την έρευνα ερώτημα παραμένει λοιπόν, πώς ανορθώθηκε ο τόπος; Οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι αυτό το κορυφαίο ζήτημα, το θέμα της αποκατάστασης μιας ελάχιστης κανονικότητας, εκφεύγει της μέχρι σήμερα ιστορικής έρευνας, η οποία ως επί το πολύ έχει προσανατολιστεί στη διερεύνηση του ολοκαυτώματος. Από πού αντλήθηκε ελπίδα και αισιοδοξία; Πώς ενεργοποιήθηκαν τα αποθέματα του ψυχισμού των γυναικών που απέμειναν; Πώς μπόρεσε να συνεχιστεί η ζωή των γυναικών με τα μικρά παιδιά τους; Χωρίς στέρεα μέσα συντήρησης, απέμενε βεβαίως η καλλιεργούμενη ιδιόκτητη γη, αλλά κι αυτή χρειάζεται χέρια, που ξαφνικά χάθηκαν για πάντα. Πώς αποκαταστάθηκε ο θεσμός των οικογενειών, όταν εξέλειπαν οι νέοι άντρες για γάμο με τα νεαρά κορίτσια; Έχουμε προφορικές μαρτυρίες ότι στα συνεργεία των χτιστάδων που ανέλαβαν -με τη συνδρομή του απελευθερωμένου μετέπειτα ελληνικού κράτους- την οικοδόμηση κατοικιών, αρκετοί νέοι αποφάσισαν να νυμφευτούν Καλαβρυτινές και να διαμείνουν μόνιμα στη μαρτυρική πόλη. Προφανώς και νέοι από διπλανά χωριά έπραξαν ανάλογα.

Είναι συνεπώς εκ των πραγμάτων αναντίρρητο ότι η Καλαβρυτινή γυναίκα στάθηκε επί χρόνια στο προσκήνιο ενός καθημερινού αγώνα που επέτρεψε ολίγον κατ' ολίγον την επανοικοδόμηση του κοινωνικού ιστού της πόλης. Και ίσως αυτή η στάση να απηχεί το μεγαλείο της ατομικής ελευθερίας και της αξιοπρέπειας των γυναικών. Αξίζει στο άμεσο μέλλον να επιδειχθεί ενδελεχής έρευνα επ' αυτού του ζητήματος. Με τρόπο που να τιμηθεί η δράση των γυναικών, οι οποίες μέσα σε μια μέρα πάνδημης καταστροφής, στις 13 του Δεκέμβρη του 1943, αποφάσισαν αυτοτελώς και γενναία να παραμερίσουν κατ' ανάγκη την αδυσώπητη μοίρα και να μετατρέψουν τον πόνο και θρήνο τους σε πηγή ζωής. Αυτές ήταν οι Καλαβρυτινές γυναίκες.